

Розділ II. РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

УДК159.923.2–058.862

© О. І. Богучарова, Р. О. Труляєв, 2018

О. І. Богучарова (м. Дніпро), Р. О. Труляєв (м. Кривий Ріг)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЗИТИВНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ВИХОВАНЦІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ

Богучарова О. І., Труляєв Р. О. Психологічні особливості позитивної я-концепції вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Описано результати емпіричного дослідження психологічних особливостей позитивної Я-концепції дітей-сиріт першокласників – вихованців загальноосвітньої школи-інтернату та специфічні характеристики їх самосвідомості, зокрема, що найбільш тісно пов'язані з особистісними труднощами адаптації до умов шкільного навчання (самооцінка, тривожність, відчуття задоволеність собою, переживання щастя, комунікативна успішність у навчанні, ефективна адаптація). Доведено, що змістовні характеристики Я-концепції виступають системотвірним чинником особистісного розвитку дитини-сироти в школі. Пос. – 10.

Ключові слова: сироти, самосвідомість, Я-концепція, відчуття задоволеності собою, самоставлення, самооцінка, тривожність, успішність, ефективна адаптація, фізична привабливість, 7-річний вік.

Постановка проблеми. Про те, що кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, питому вагу яких складають діти-сироти при живих батьках (так звані соціальні сироти), останнім часом суттєво збільшилась свідчить не лише невтішна статистика [2], а й безпосередні спостереження вулиць українських міст, що межують з неконтрольованими територіями. Щодо наукового осмислення цього факту то дані багатьох досліджень доводять: розв'язання проблеми соціального сирітства дітей, позбавлених батьківського піклування, яскраво відображено у вирішенні проблеми розвитку саме особистості дитини-сироти в умовах деінституалізації, її виходу з тісних стін великих шкіл-інтернатів [1; 2; 3; 4]. Звідти в аспекті теми проведеного дослідження набуває особливої ваги розгляд специфіки розвитку Я-концепції дітей молодшого шкільного віку. Загалом початок навчання у школі є досить напружений в житті кожного школяра, а тим більше дітей-сиріт. Натомість, оскільки цей період постає як етап перебудови основних сфер взаємин дитини з соціумом та формування системи уявлень про себе і власне «Я», а ще притому, враховуючи, що, за твердженнями відомих вчених (Р.Бернс та ін.) [7; 8; 9], в поведінці дитини, навряд чи є щось, що не сполучене з становленням її Я-концепції, тому виникає необхідність ґрунтовного дослідження особистості вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів в розрізі розвитку їх самосвідомості і особистісної якості такої, як позитивна Я-концепція.

Аналіз наукових досліджень. Я-концепція як сукупність уявлень молодшого школяра про себе, її змістовність, стійкість та адекватність, як показник загального особистісного і когнітивного розвитку, безпосередньо позначаються на виборі та способах реалізації поведінкових моделей успішного шкільного і життєвого пристосування. Особливо значущими в плані адаптивного ресурсу Я-концепції є етап дошкільного і молодшого шкільного віку (Е. Еріксон, 1963; А. Келлер, Л. Форд, 1978; Т. Уілсон, Е. Аронсон, 1999; С. Хартер, 1990). Недарма частина дослідників характеризують Я-концепцію як систему різних аспектів «Я», завдяки яким особистість здатна сприймати і оцінювати саму себе, своє життя, навчання, бути успішною і

благополучною (С. Хартер, 1991; Е. Пірс, Д. Харріс, 1984, 1986). При цьому науковці розглядають Я-структури як специфічні психічні моделі, за допомогою яких особистість організовує, впорядковує та спрямовує власне життя (К. Блага, Т. Титаренко, М. Шебек), створює таку цілісність як власне «Я» (А. Маслоу, В. Франкл, К. Юнг, К. Ясперс; Л. Бєвз, І. Кон, О. Леонтєв, Т. Титаренко). Проте, попри все, російські дослідниці А. Прихожан і Н. Толстих [4], ґрунтуючись на ідеях теорій розвитку особистості дитини (Л. Божович) і культурно-історичного розвитку (Л. Виготський) доходять парадоксальних висновків, зокрема щодо перспектив розвитку особистості вихованців шкіл-інтернатів. На їх думку, особистість дітей-сиріт «не активна, а реактивна», а їх Я-концепція – неусталена, розмита, схематична, з неприйняттям себе і недовірою до свого «Я». Тобто у дітей шкіл-інтернатів спостерігається особливий тип відхилень у формуванні особистості, а саме – її Я-структурна недорозвиненість. Дослідниці стверджують, що в молодшому шкільному віці у дитини-сироти помітний процес інтенсивного формування принципово інших, «безособових» механізмів розвитку, які мають захисний характер, та які, як вважають деякі вчені (Й. Лангмейєр, З. Матейчек А. Реан), обумовлені безособовим інституалізованим процесом виховання. Мабуть, це і не погано, оскільки зрештою дозволяє дитині пристосуватися до життя в школі-інтернаті. Але звідти ситуація розвитку таких дітей характеризується потужною психотравматичною дією. Отже, становлення позитивної Я-концепції дітей-сиріт є глибоко драматичний процес, який розгортається, по-перше, внаслідок необхідності вирішення дитиною «дорослих» адаптаційних життєвих завдань, по-друге, постійної фрустрації вітальних онтологічних потреб дитини-сироти у безпеці, прийнятті та любові (Й. Лангмейєр, З. Матейчек), по-третє, постійної й повсюдної нестачі безумовної позитивної уваги та невимогливого прийняття особистості дитини іншими людьми (К. Роджерс).

Метою статті є дослідження позитивної Я-концепції дітей-сиріт молодшого шкільного віку першокласників – вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів, позбавлених батьківського піклування.

Гіпотеза дослідження. Очікується, що учні звичайних загальноосвітніх закладів – діти, що виховуються в сім'ї, в умовах деінституалізованого навчання демонструють більш позитивну Я-концепцію, у порівнянні з дітьми-сиротами – вихованцями інституалізованих шкіл-інтернатів.

У дослідженні взяли участь дві групи дітей-першокласників. Загальна чисельність емпіричної вибірки 60 дітей 6-7-річного віку. Експериментальна група – вихованці Криворізької загальноосвітньої школи-інтернату №1 (30 осіб – 12 / 18 або 40,0 / 60,0% хлопчики / дівчатка). Контрольна група – учні Криворізької загальноосвітньої школи №86 (30 осіб – 16 / 14 або 53,3 / 46,7% хлопчики / дівчатка).

У емпіричному дослідженні використано такі *методи і методики* [5]: проективні малюнкові – «Я у школі» Г. Хоментausкаса [6], «Неіснуюча тварина» в адаптації М. Дукаревич, тест «Будиночки» О. Орехової, спрямований на діагностику відхилення емоційних реакцій; тест-опитувальники – Шкала дитячої Я-концепції Пірса-Харріса [10]; шкільної тривожності Д. Філіпса. Для статистичної обробки отриманих даних використовувалися коефіцієнти кореляції Пірсона, t-критерій Стюдента, ϕ^* -кутового перетворення Фішера, програма Microsoft Excel та статистичний пакет SPSS 17.00. Перед проведенням діагностичного обстеження за обраними методиками школярі були мотивовані до участі в дослідженні.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Порівняння обох груп дітей за показниками прояву ознак позитивної Я-концепції дало змогу отримати ряд її відмінностей. Зокрема, середні показники контрольної та експериментальної груп дітей відрізняються на статистично достовірному рівні за шкалами «позитивна Я-концепція та самооцінка» ($t=11,366$; $p\leq 0,0005$), «загальний рівень адаптації» ($t=8,710$; $p\leq 0,0005$), «загальна тривожність у школі»

($t=5,391$; $p \leq 0,0005$), «ідентифікація зі школою» ($t=4,428$; $p \leq 0,0005$), «тривожність у стосунках з однокласниками» ($t=3,120$; $p \leq 0,005$) (табл. 1).

Проте, попри ряд отриманих розбіжностей, аналізуючи Я-концепцію досліджуваних за шкалами дитячої Я-концепції Пірса-Харриса, зокрема за шкалою «фізичної привабливості» встановлено, що тенденція позитивного сприйняття своєї зовнішності, притаманна як дітям з сім'ї, так і вихованцям інтернату. Так, більшість хлопчиків – 78,9%, з сім'ї і так само 69 % з інтернату, на вислів «Я сильний» дали ствердну відповідь і вельми впевнені в своїй комунікативній популярності (успішності) серед однолітків завдяки привабливій зовнішності.

Таблиця 1

Розбіжності між учнями-першокласниками – дітьми, що виховуються в сім'ї, та вихованцями школи-інтернату у показниках Я-концепції за шкалами тесту Г. Хоментausкаса «Я у школі» за t-критерію Стьюдента

Шкали (має кількість балів за шкалою)	\bar{x} (експериментальна група)	\bar{x} (контроль-на група)	t-критерій Стьюдента	p
1. Загальна тривожність у школі (6)	4,5	2,4	5,391	0,0005
2. Тривожність у стосунках з вчителями (2)	0,5	0,3	1,185	0,2 $t < 0,05$
3. Тривожність у стосунках з однокласниками (2)	1,0	0,6	3,120	0,005
4. Позитивна Я-концепція та самооцінка (6)	2,1	5,7	11,366	0,0005
5. Ідентифікація зі школою (2)	0,7	1,4	4,428	0,0005
6. «Загальна енергія» (6)	4,0	4,3	0,911	0,2 $t < 0,05$
7. Загальний рівень адаптації (10)	-1,2	4,0	8,710	0,0005

Проте, діти з сім'ї ідентифікують себе перш за все з батьками – мамою або татом та обов'язково особою своєї статі (рівень значущості $t < 0,001$). При цьому вони позитивно ставляться до своєї зовнішності, прагнуть відзначитися деякими ознаками дорослості, хочуть бути схожими на тато або маму. Вихованці школи-інтернату, навпаки, особливо дівчатка-першачки, як правило, ідентифікують себе не з представниками своєї статі, тобто не з жінками і іншими дівчатками, а особами протилежної статі – педагогами-чоловіками, вчителями-вихователями, хлопчиками та ін. (рівень значущості $t < 0,01$). Тобто досліджуваним дівчаткам притаманне прагнення бути такими самими, як їх взірець наслідування, притому не жінка, дівчина, а скоріше, хлопець чи чоловік, зокрема в зачісці, одязі, взутті та ін. У свою чергу, у вихованців-хлопчиків інтенсивно проходять не стільки процеси гендерної ідентифікації, скільки надмірне перебільшення своїх позитивних якостей відносно зовнішності хлопця. Це відбито у показнику балів за рівнем вище середнього (за значущістю $t < 0,05$). Звідти очевидно, принаймні деякі якості позитивної Я-концепції притаманні обом групам дітей, незалежно від ступеня їхньої інституалізації, але з урахуванням спрямованості процесів ідентифікації: подібності/відмінності статі, внутрішня ідентифікація/зовнішня привабливість.

Аналізуючи наступні дані, зокрема, щодо позитивної емоційної складової Я-концепції першокласників, зауважимо, що ступінь емоційних відхилень у дітей-сиріт, наприклад,

тривожності доводить низький наявний рівень їхньої емоційної пристосованості до соціальних ситуацій шкільного навчання, часто негативне ставлення до самих цих ситуацій. Також дані про емоційність вихованців надають опосередковану інформацію їх неглибокого, спрямованого назовні, іноді задля власної користі побудови типу взаємин з однолітками і дорослими в школі (табл. 2).

Таблиця 2

Розбіжності між учнями-першокласниками – дітьми, що виховуються в сім'ї, та вихованцями школи-інтернату у показниках Я-концепції за шкалами тесту-опитувальнику Д. Філіпса за t-критерію Стьюдента

№ з/п	Шкала методики Філіпса	\bar{x} (експериментальна група)	\bar{x} (контроль-на група)	t-критерій Стьюдента	p
1.	Загальний рівень тривожності	69,23%	43,49%	4,555	0,0005
2.	Переживання соціального стресу	51,51%	50,61%	0,145	t<0,2
3.	Фрустрація потреби у досягненні успіху	57,95%	50,77%	1,599	t<0,05
4.	Страх самовираження	65,55%	38,90%	5,051	0,0005
5.	Страх ситуації перевірки знань	63,34%	38,88%	5,709	0,0005
6.	Страх не відповідати очікуванням оточення	46,00%	44,67%	0,250	t<0,2
7.	Низька фізіологічна опірність стресу	55,33%	54,67%	0,133	t<0,2
8.	Проблеми і страхи у стосунках з учителями	52,92%	55,83%	0,712	t<0,2

Звідти випливає, що досліджувані діти-сироти з експериментальної групи на статистично значущому рівні відрізняються від дітей з контрольної, які виховуються в сім'ї, за шкалами особистісної та шкільної тривожності, зокрема «Страх самовираження»(t=5,051; p≤0,0005) та «Страх ситуації перевірки знань»(t=5,709; p≤0,0005) – провідних складових особистісного і когнітивного розвитку молодшого школяра відповідно. При цьому першачки-вихованці характеризуються більш вираженими показниками за вказаними шкалами страхів. Нагадаємо, що за усіма шкалами (№ 4, 5, 6 у табл. 1), що фіксують розвиток позитивної Я-концепції та успішної адаптації до школи в тесті «Я у школі», наприклад «Загальна енергія» або «Позитивна Я-концепція та самооцінка» показники учнів 1-х класів з сім'ї виявились вищими, а у першокласників школи-інтернату – нижчими. Водночас за тими шкалами (№ 1, 2, 3 у табл. 1), які сигналізують про загрози формування позитивної і адекватної Я-концепції та ризику становлення негативної Я-структури і дезадаптації, наприклад «Загальна тривожність у школі» показники дітей-сиріт є вищими, дітей з сім'ї – нижчими (розбіжності значущі p≤0,01).

Тим не менш, слід підкреслити що, незважаючи на загрозливі ознаки формування негативної Я-концепції дітей-сиріт за даними тесту тривожності Д. Філіпса, водночас показники за тестом Пірса-Харриса, зокрема, за шкалами «популярність серед однолітків» (комунікативна успішність) та «щастя і задоволеність собою» (ефективна адаптація) в обох групах

першокласників майже однакові (рівень значущості $t < 0,05$). Так, рівень балів вище середнього виявлений у 45/ 37% та 52/34% у хлопчиків з сім'ї та дівчаток з шкіл-інтернату за даними двох шкал відповідно. Наочно ступінь емоційної пристосованості до шкільних ситуацій та переваги відсутності емоційних відхилень в дітей з сім'ї демонструє гістограма тривожності (рис.1).

Отже, позитивна Я-концепція дітей-сиріт, яка є провідним фактором адаптованості, благополуччя і задоволення собою в навчанні у молодших школярів, ще тільки формується як ознака їх особистісного розвитку.

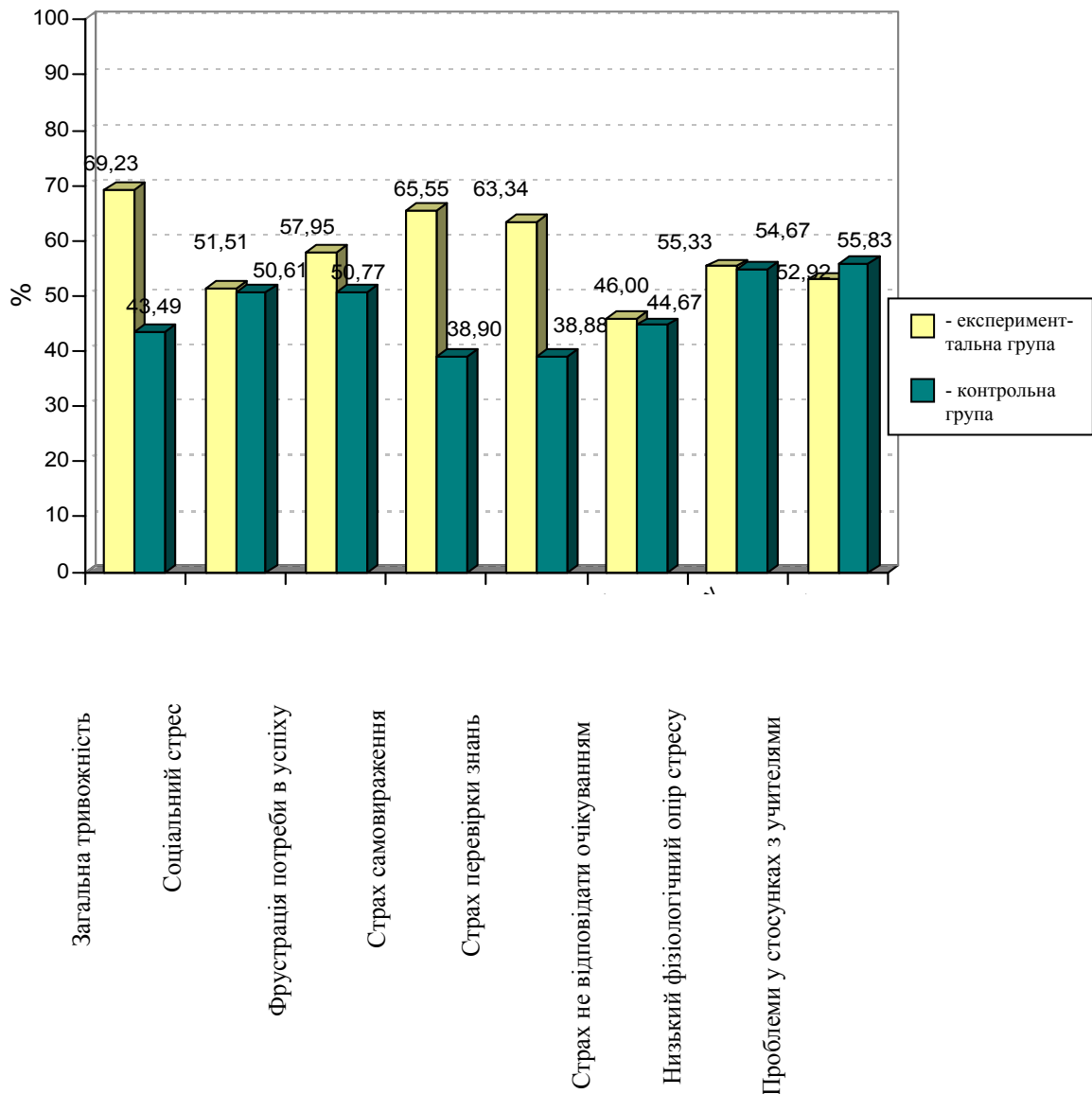

Рис. 1. Порівняльна гістограма компонентів шкільної тривожності учнів-першачків за шкалами тесту Філіпса

Тим не менш, за окремими показниками Я-концепції вплив тих самих «безособових», чи «позаособистіних механізмів» інституалізованого виховання (А. Прихожан, Н. Толстих) є загрозливий, хоч цей вплив не тотальний (фізична привабливість, статус популярності або особистого лідерства, комунікативна «зірковість»).

Для перевірки припущення про те, що розвиток позитивної Я-концепції першокласників звичайної школи буде досягатися за рахунок більш реалістичної самооцінки, ефективного набору комунікативних вмінь, а також покращення процесів мислення, прогресивного розвитку

шкільних навичок, переважаючих емоцій радості, на протигагу гніву та страхів було проінтерпретоване результати тестів «Неіснуюча тварина» та «Будиночки» щодо сумарного відхилення у вияві зазначених показників (табл. 3).

Зокрема, за показниками тестів встановлено ряд статистично достовірних відмінностей між дітьми, що виховуються в сім'ї, та дітьми-сиротами. Так, учні звичайної школи мають більш оригінальне та глибоке мислення ($\varphi^*=3,013$; $p \geq 0,01$ та $\varphi^*=2,397$; $p \geq 0,01$ відповідно), на відміну від першокласників школи-інтернату, мислення яких носить більш стереотипний та поверховий характер (табл.3).

Таблиця 3

Розбіжності між учнями-першокласниками – дітьми, що виховуються в сім'ї, та вихованцями школи-інтернату у показниках Я-концепції за шкалами тестів «Неіснуюча тварина» та «Будиночки» за критерієм φ^* -кутове перетворення Фішера

№ з/п	Показники		Експериментальна група (к-ть / %)	Контрольна група (к-ть / %)	φ^* -кутове перетворення Фішера
1.	Особливості мислення	а) Абстрактність	10 / 33,3	12 / 40,0	$\varphi^*=0,538$ $p < 0,05$
		б) Оригінальність	13 / 43,3	24 / 80,0	$\varphi^*=3,013$ $p \geq 0,01$
		в) Глибина	8 / 26,7	17 / 56,7	$\varphi^*=2,397$ $p \geq 0,01$
2.	Планомірність, цілеспрямованість навчальної діяльності (на протилежному полюсі – імпульсивність)		8 / 26,7	15 / 50,0	$\varphi^*=1,878$ $p \geq 0,05$
3.	Особливості самосприйняття та самооцінки	а) Позитивне самосприйняття	4 / 13,3	12 / 40,0	$\varphi^*=2,409$ $p \geq 0,01$
		б) Висока самооцінка	9 / 30,0	19 / 63,3	$\varphi^*=2,638$ $p \geq 0,01$
4.	Переважаючі емоції	а) Радість	16 / 53,3	14 / 46,7	$\varphi^*=0,511$ $p < 0,05$
		б) Гнів	6 / 20,0	5 / 16,7	$\varphi^*=0,329$ $p < 0,05$
		в) Страх	18 / 60,0	10 / 33,3	$\varphi^*=2,099$ $p \geq 0,05$
5.	Комунікативні властивості та позиція у спілкуванні	а) Відкритість	24 / 80,0	22 / 73,3	$\varphi^*=0,612$ $p < 0,05$
		б) Доброзичливість	20 / 66,7	22 / 73,3	$\varphi^*=0,562$ $p < 0,05$
		в) Активність	24 / 80,0	22 / 73,3	$\varphi^*=0,612$ $p < 0,05$

Притому за критерієм абстрактності / конкретності значущих відмінностей між учнями не виявлено. Окрім цього, учні, що виховуються в сім'ї, мають вищі показники саморегуляції – планомірність та організованість навчально-пізнавальної діяльності ($\varphi^*=1,878$; $p \geq 0,05$). У той же

час першокласники сироти частіше демонструють імпульсивність під час виконання навчальних завдань. Ті ж самі розбіжності встановлено і щодо шкал «Переважаючі емоції»: радість ($\varphi^*=0,511$ $p<0,05$) і особливо наочно щодо страху ($\varphi^*=2,099$ $p\geq 0,05$) на користь контрольної групи у першому і експериментальної у другому випадках відповідно. Це стосується і значення шкал «Позитивне самосприйняття» ($\varphi^*=2,409$; $p\geq 0,01$ на користь контрольної групи) та «Висока самооцінка» ($\varphi^*=2,638$; $p\geq 0,01$).

Висновки. Отже, учні з контрольної групи – діти, що виховуються в сім'ї, мають більш розвинену, адекватну та позитивну Я-концепцію, яка структурує значну кількість успішних особистісних якостей та позитивних оцінок у сфері самосприйняття та сприяє їх ефективній адаптації в школі. У дослідженні отримано ряд відмінностей, які підтверджують припущення про більш усталену динаміку розвитку особистості та позитивну Я-концепцію дітей, що виховуються в сім'ї, та які навчаються в умовах неінституалізованих закладів. Проте, щодо перспектив становлення позитивної Я-концепції дітей-сиріт то за шкалами фізичної привабливості, комунікативної популярності серед однолітків, щастя і задоволення собою, а також загалом позитивної природи деяких Я-структур (самооцінка своїх фізичних якостей), що зазнають формування в межах шкільної адаптації, розбіжностей в учнів загальноосвітньої школи, у порівнянні з учнями школи-інтернату не виявлено. Отже, можна констатувати принципову здатність дітей-сиріт до особистісного розвитку в межах моделей позитивної Я-концепції з доданням лінії «безособових» механізмів розвитку їх особистості. *Перспективи дослідження* полягають у визначенні методологічних основ організації психологічної допомоги дітям-сиротам в умовах деінституалізації з урахуванням посилення особистісних механізмів їх розвитку, оскільки Я-концепція учнів звичайної загальноосвітньої школи має більш позитивний, диференційований та реалістичний характер.

Література

1. *Власюк Т.* Шляхи та умови попередження шкільної дезадаптації учнів початкової школи [Електронний ресурс] / Т. Власюк // Сайт Педагогічного інституту Київського університету ім. Бориса Грінченка. – Режим доступу: <http://masters.kubg.edu.ua/index.php/pi/article/view/35/112#.Vzt2rNSLTGg>
2. *Дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту: щорічна державна доповідь про становлення системи захисту дітей в Україні за підсумками 2014 року* / [авт. кол.: С.Ю.Аксьонова, О.В. Вакулєнко, О.А.Васильєв та ін.]. – К., 2015. – 160 с.
3. *Кочерга О. В.* Психофізіологія шестирічних першокласників і адаптація до школи / О. В. Кочерга – К.: «Шкільний світ», 2010. – 128 с.
4. *Прихожан А.М.* Особенности развития личности детей, воспитывающихся в условиях материнской депривации/ Прихожан А.М., Толстых Н.Н.// Психологическая наука и образование. – 2009. – № 3. – С. 10–19
5. *Реан А. А.* Практическая психодиагностика личности / А. А. Реан. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 2001. – 224 с.
6. *Хоментаускас Г. Т.* Использование детского рисунка для исследования внутрисемейных отношений / Г. Т. Хоментаускас // Вопросы психологии. – 1986. – № 1. – С. 165–171.
7. *Эриксон Э.* Детство и общество / Э. Эриксон // Под общ. ред. А.Г.Лидерса, В.Г. Колесникова; пер. с англ. С.Ю. Билучугова. – Обнинск: Изд-во «Принтер», 1993. – Вып.1. – 54 с.

8. *Harter S.* Competence as a dimension of self-evaluation: Toward a comprehensive model of self-worth / S. Harter // *The development of the self* [R.L. Leahy (ed.)],. Orlando, FL: Academic Press, 1985.
9. *Keller A.* Dimensions of self-concept in preschool children / A. Keller, L.H. Ford & J.A. Meacham// *Developmental Psychology*. – 1978. – №14. – 483–489.
10. *Piers E.* Piers-Harris Children's Self-Concept Scale / E.Piers, D.Harris, D. Hersberg. – Second ed. – CA: Western Psychological Services, Los Angeles, 2002. – 127 p.

Транслітераційний переклад літературних джерел

1. *Vlasiuk T.* Shliakhy ta umovy poperedzhennia shkilnoi dezadaptatsii uchniv pochatkovoї shkoly [Elektronnyi resurs] / T. Vlasiuk // Sait Pedagogichnoho instytutu Kyivskoho universytetu im. Borysa Hrinchenka. – Rezhym dostupu: <http://masters.kubg.edu.ua/index.php/pi/article/view/35/112#.Vzt2rNSLTGg>
2. *Dotrymannia prav ditei v umovakh zbroinoho konfliktu: shchorichna derzhavna dopovid pro stanoviennia v Ukraini za pidsumkamy 2014 roku* / [avt. kol.: S.Iu.Aksonova, O.V. Vakulenko, O.A.Vasyliiev ta in.]. – K., 2015. – 160 s.
3. *Kocherha O. V.* Psykhofiziologhiia shestyrichnykh pershoklasnykiv i adaptatsiia do shkoly / O. V. Kocherha – K.: «Shkilnyi svit», 2010. – 128 s.
4. *Prykhozhan A.M.* Osobennosty razvytyia lychnosty detei, vospytывaiushchyksia v uslovyakh materynskoї deprivatsyy/ Prykhozhan A.M., Tolstikh N.N.// *Psikhologhicheskaia nauka y obrazovanye*. – 2009. – № 3. – S. 10–19.
5. *Rean A. A.* Praktycheskaia psykhodyahnostyka lychnosty / A. A. Rean. – SPb.: Yzd-vo SPb un-ta, 2001. – 224 s.
6. *Khomentauskas H. T.* Yspolzovanye detskoho rysunka dlia yssledovanyia vnutrysemeinykh otnoshenyi / H. T. Khomentauskas // *Voprosy psykholohyy*. – 1986. – № 1. – S. 165–171.
7. *Erykson E.* Detstvo y obshchestvo / E. Erykson // Pod obshch. red. A.H.Lydersa, V.H.Kolesnykova; per. s anhl. S.Iu. Byliuchuhova. – Obnynsk: Yzd-vo «Prynter», 1993. – Vyp.1. – 54 s.
8. *Narter S.* Competence as a dimension of self-evaluation: Toward a comprehensive model of self-worth / S.Narter // *The development of the self* [R.L. Leahy (ed.)]. – FL: Academic Press, Orlando, 1985.
9. *Keller A.* Dimensions of self-concept in preschool children / A. Keller, L.H. Ford & J.A. Meacham// *Developmental Psychology*. – 1978. – №14. – 483–489.
10. *Piers E.* Piers-Harris Childrens Self-Concept Scale / E. Piers, D. Harris, D. Hersberg (Second ed.). – CA: Western Psychological Services, Los Angeles, 2002. – 127 p.

Богучарова О. И., Труляев Р. О. Психологические особенности положительной Я-концепции воспитанников общеобразовательных школ-интернатов. Описано результати емпіричного дослідження психологічних особливостей позитивної Я-концепції дітей-сирот першокласників – воспитанников общеобразовательной школы-интерната и специфические характеристики их самосознания, в частности, наиболее тесно связанные с личностными трудностями адаптации к условиям школьного обучения (самооценка, тревожность, ощущение удовлетворенности собою, переживание счастья, коммуникативная успешность в обучении, эффективная адаптация). Доказано, что процесс самосознания и содержательные характеристики Я-концепции выступают системообразующим фактором личностного развития ребенка-сироты в школе. Цит. – 10.

Ключевые слова: сироты, самосознание, Я-концепция, самоотношение, самооценка, тревожность, ощущение удовлетворенности собою, успешность, эффективная адаптация, физическая привлекательность, 7-летний возраст.

Bogucharova O. I., Trulyaev R. O. Psychological features of the positive self-concept of pupils of general boarding schools. An empirical study of the psychological peculiarities of the positive Self-concept as to 1-grade orphan- pupils in the general compulsory school (state orphanage educational institute) and specific characteristics of their self-awareness, in particular, the most closely connected with the personality difficulties of adaptation to the conditions of school instruction, is described (self-esteem, anxiety, happiness experiencing, feeling of self-satisfaction, effective adaptation, successful learning communication). It is proved that the self-consciousness process and the content characteristics of the Self-concept act as a system-forming factor of the personal development of an orphan-child at the school . Ref. – 10

Keywords: orphans, anxiety, self-consciousness, Self-conception, self-attitude, self-esteem, feeling of self-satisfaction, physical attractiveness, successiveness, effective adaptation, the age of 7.

Відомості про авторів:

Богучарова О. І. – доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної психології та психології управління, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, bogucharova_o@i.ua;

Труляєв Р. О. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри юридичної психології, Криворізький економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Information about the authors:

Bogucharova O. I. – Doctor of Psychology, Professor, Department of Social Psychology and Management Psychology, Oles Honchar Dnipro National, bogucharova_o@i.ua;

Trulyaev R. O. – Ph. D., Department of Juridical Psychology, Krivoriiv Economic Institute, SHNU «Vadim Getman Kiev National Economic University».

Статтю подано до друку 11.04.2018.

УДК 159.542.6-053.6:316.342.4-044.332

© О. А. Дзюбенко, 2018

О. А. Дзюбенко (м. Київ)

ВИНИКНЕННЯ ПАНІЧНИХ АТАК В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ ЯК НАСЛІДОК ТРУДНОЩІВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Дзюбенко О. А. Виникнення панічних атак в юнацькому віці як наслідок труднощів соціально-психологічної адаптації особистості. У статті подано аналіз причинно-наслідкового зв'язку двох психологічних проблем юнацького віку, а саме виникнення у молодих людей панічних атак та їх труднощі у соціально-психологічній адаптації до нових більш дорослих та складних умов життєдіяльності.

У результаті проведеного теоретичного аналізу літератури було визначено, що панічні напади мало вивчені сучасною психологічною наукою, а причини їх виникнення розкриті недостатньо широко. Дослідження прояву панічних атак дозволило встановити їх подібність з проблемою адаптаційних порушень, які також проявляються вегетативним кризом, надмірною